

1

KODĖL REIKIA PANAIKINTI MOKYKLAS

Daugelis mokinių, ypač neturtingieji, intuityviai nujaučia, ką jiems duoda mokykla. Mokykla moko neskirti proceso nuo esmės. Kai ribos tarp šių dalykų tampa neaiškios, įsivyruoja kita logika: kuo daugiau teikiama paslaugų, tuo geresni bus rezultatai; kitaip sakant, į sėkmę veda didesnės apimtys. Taip mokinys „išugdomas“ maišyti mokymą ir mokymąsi, perkėlimą į aukštesnes klases ir išsilavinimą, diplomus ir kompetenciją, iškalbumą ir gebėjimą pasakyti ką nors nauja. Mokinio vaizduotė „išugdoma“ vietoj vertybių pasitenkinti paslaugomis. Medicininis gydymas maišomas su sveikatos apsauga, socialinis darbas – su bendruomenės gyvenimo gerinimu, policijos priežiūra – su saugumu, kariška visuomenės laikysena – su nacionaliniu saugumu, arši konkurencija – su našiu darbu. Sveikata, mokymasis, orumas, nepriklausomybė ir kūrybiniai siekiai pristatomi taip, lyg praktiškai nesiskirtų

nuo šiems tikslams esą tarnaujančių institucijų veiklos, o siekti šių vertybių esą reikia skiriant daugiau išteklių ligoninėms, mokykloms ir kitoms susijusioms tarnyboms administruoti.

Šios knygos skyriuose parodysiu, kad vertybių perleidimas institucijoms neišvengiamai lemia fizinę taršą, socialines įtampas ir psichologinę bejėgystę: tai trys matmenys, būdingi pasaulinio masto degradacijai ir moderniam skurdui. Paaiškinsiu, kaip šį degradavimo procesą spartina sprendimas nematerialius poreikius paversti įvairių produktų paklausa, kai sveikata, ugdymas, asmens mobilumas, gerovė ir psichologinės būklės pagerinimas laikomi paslaugų ar „procedūrų“ rezultatais. Ėmiausi tai įrodinėti, nes manau, kad daugumoje šiuo metu atliekamų ateičiai skirtų tyrimų linkstama dar labiau institucionalizuoti vertybes; būtina apibrėžti sąlygas, kuriomis galėtų vykti priešingas procesas. Turime tirti galimybes naudojantis technologijomis sukurti tokias institucijas, kurios būtų tinkamos asmeninėms, kūrybinėms, autonominėms sąveikoms ir leistų iškilti tokioms vertybėms, kurių iš esmės negali kontroliuoti technokratai. Reikalingi tyrimai, leidžiantys suabejoti dabartinių ateities projektuotojų prielaidomis.

Noriu iškelti bendrą klausimą, kaip mes savo pasaulėvaizdyje ir kalboje vieną per kitą apibrėžiame žmogaus ir modernių institucijų prigimtį. Šiam apmąstymui atskaitos tašku pasirinkau mokyklą, todėl apie kitas korporacinės valstybės biurokratinės tarnybas – šeimą kaip produktų vartotoją, partiją, kariuomenę, Bažnyčią, medijas – kalbėsiu tik netiesiogiai. Mano atlikta mokyklose įgyvendinamos

paslėptosios mokymo programos analizė turėtų aiškiai parodyti, kad valstybiniam švietimui būtų naudingas visuomenės išmokyklinimas, taip pat kad analogiškas procesas būtų naudingas šeimos gyvenimui, politikai, saugumui, tikėjimui ir komunikacijai.

Pirmiausia šioje esė mėginsiu paaiškinti, ką galėtų reikšti mokyklinės visuomenės išmokyklinimas. Perpratus šį kontekstą turėtų būti lengviau suprasti, koku pagrindu pasirinkau penkis svarbius išmokyklinimo proceso aspektus, svarstomus kituose skyriuose.

Šiuo metu mokyklos logikai pajungtas jau ne tik ugdymas, bet ir socialinis gyvenimas. Turtingųjų ir neturtingųjų mokymo kaina tos pačios valstybės teritorijoje daugmaž vienoda. Bet kuriame iš dvidešimties prieš keletą metų apžvelgtų JAV miestų metinės išlaidos vienam mokiniui lūšnynuose ir turtingųjų priemiesčiuose išsitenka tame pačiame diapazone, o kartais išlaidos neturtingiesiems didesnės.¹ Tiek turtingieji, tiek neturtingieji priklauso nuo mokyklų ir ligoninių, kurios nustato jiems gyvenimo kryptį, formuoja jų pasaulėvaizdį ir už juos apibrėžia, kas teisinga ar neteisinga. Tiek turtingiesiems, tiek neturtingiesiems atrodo, kad gydytis pačiam neatsakinga, pačiam mokytis – nepatikima, pačiam organizuoti bendruomenę, kai už tai nemoka valdžios įstaigos, – pavojinga ardomoji veikla. Abiem grupėms dėl pasitikėjimo institucine

¹ Penrose B. Jackson. *Trends in Elementary and Secondary Education Expenditures: Central City and Suburban Comparisons 1965 to 1968*. JAV švietimo biuras, programų ir planavimo vertinimo padalinys, 1969 m. birželis.

priežiūra savarankiški pasiekimai atrodo įtartini. Vis didesnis asmeninio ir bendruomeninio savarankiškumo nuosmukis netgi labiau būdingas Vest Česteryje nei Brazilijos šiaurės rytuose. Visame pasaulyje reikia „išmokyklinti“ ne tik švietimą, bet ir visuomenę apskritai.

Gerovės biurokratijoms priklauso profesinė, politinė ir finansinė monopolija nustatant socialinės vaizduotės ribas: jos sprendžia, kas bus vertinga ar įmanoma. Šia monopolija pagrįstas skurdo modernizavimas. Kiekvienas paprastas poreikis, kurio patenkinimas perleidžiamas institucijoms, leidžia išrasti naują neturtingųjų klasę ir nustatyti naują skurdo apibrėžimą. Prieš dešimt metų Meksikoje buvo įprasta gimti ir mirti savo namuose ir būti palaidotam draugų. Institucinė Bažnyčia rūpinosi tik sielos poreikiais. Dabar gyvenimo pradžia ir pabaiga namuose – tai skurdo arba ypatingų privilegijų ženklas. Mirimo procesą ir mirtį ėmė administruoti institucijos, kuriose dirba gydytojai ir laidojimo paslaugų teikėjai.

Kai visuomenė bazinius poreikius ima suvokti kaip paklausą mokslo atradimų pagrindu pagamintiems produktams, technokratai gali kaip panorėję keisti skurdo standartus. Skurdo ženklu pažymimi tie, kurie koku nors svarbiu atžvilgiu neišpildo reklamos suformuoto vartojimo idealo. Meksikoje skurdžiais laikomi žmonės, neišklausę trejų metų mokyklinio ugdymo kurso, o štai Niujorke – neišklausę dvylikos metų kurso.

Neturtingieji visais laikais buvo silpniausi visuomenės nariai. Vis didesnė priklausomybė nuo institucijų priežiūros dar papildo jų bejėgiškumą: dabar prisideda

ir psichologinė bejėgystė, negebėjimas pasirūpinti savimi. Andų plynaukštėje gyvenančius valstiečius išnaudoja žemvaldys ir prekeivis, o kai jie įsikuria Limoje, tampa priklausomi dar ir nuo politinių viršininkų, be to, yra nepajėgūs imtis veiklos, nes neturi išsilavinimo. Modernizuotas skurdas pakerta ne tik gebėjimą keisti gyvenimo aplinkybes, bet ir asmens gebėjimą pasirūpinti savimi. Skurdo modernizavimas – tai pasaulinio masto reiškinys, iš kurio kyla šiuolaikinės visuomenių nepažangumo formos. Žinoma, turtingose ir neturtingose šalyse modernus skurdas pasireiškia skirtingais pavidalais.

Bene stipriausiai šis procesas juntamas JAV miestuose. Niekur kitur neišleidžiama tiek lėšų kovai su skurdu. Niekur kitur kova su skurdu nesukuria tokios didelės priklausomybės, tiek pykčio, frustracijos ir naujų reikalavimų. Būtent čia turėtų būti aiškiausiai suprantama, kad modernizuotas skurdas atsparus bandymams jį pašalinti vien doleriais ir šaukiasi institucinės pasaulio visuomenių santvarkos perversmo.

Šiandien JAV juodaodžiai ir netgi imigrantai gali tikėtis tokio aukšto lygio profesionalios paramos, kokia per dvi kartas nutolusiems jų pirmtakams būtų neįsivaizduojama, o daugumai žmonių trečiajame pasaulyje atrodo groteskiška. Pavyzdžiui, JAV neturtingieji gali naudotis lankomumo pareigūno paslaugomis, kad jų vaikai iki septyniolikos metų lankytų mokyklą, arba gydytojo paslaugomis, kad šis jiems paskirtų šešiasdešimt dolerių per dieną kainuojančią lovą ligoninėje, – daugumai pasaulio gyventojų šešiasdešimt dolerių yra trijų mėnesių pajamos. Bet dėl tokios rūpybos

JAV neturtingieji tampa priklausomi nuo dar didesnės paramos ir vis mažiau pajėgūs patys tvarkyti savo gyvenimą pagal savo patirtis ir pagal savo bendruomenių teikiamas galimybes.

Išskirtinė JAV neturtingųjų padėtis leidžia jiems liudyti apie sunkumus, gresiančius visiems modernizuojamo pasaulio neturtingiesiems. Jie pamažu supranta, kad jokios dolerių sumos nepašalins gerovės institucijoms iš esmės būdingo destruktivumo, kuris paima viršų vos tik šių institucijų hierarchijos viršūnėje esantys profesionalai įtikina visuomenę, kad jų pagalba būtina dėl moralinių priežasčių. JAV miestuose gyvenantys neturtingieji savo patirtimi gali paliudyti, kad mokyklose „išugdytos“ visuomenės socialinės rūpybos įstatymai pagrįsti klaidingais įsitikinimais.

Aukščiausiojo Teismo teisėjas Williamas O. Douglasas* yra pasakęs, kad „vienintelis būdas įsteigti instituciją – ją finansuoti“. Teisingas ir atvirkštinis teiginys. Reikia nukreipti dolerių srautus nuo tų institucijų, kurios dabar rūpinasi sveikata, ugdymu ir gerove, kad išvengtume tolesnio skurdinimo, kurį sukelia šių institucijų šalutinis poveikis, pakertantis žmonių gebėjimą veikti savarankiškai.

Tai reikia turėti omenyje ir vertinant visos šalies masto paramos programas. Štai vienas pavyzdys. 1965–1968 m. JAV mokyklose menkesnėms daugmaž šešių milijonų vaikų galimybėms kompensuoti buvo išleista daugiau nei

* William O. Douglas (1898–1980) – JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas, Vietnamo karo priešininkas ir aplinkosaugos aktyvistas.

trys milijardai dolerių. Ši programa vadinama Pirmąja*. Tai pati brangiausia kada nors pasaulyje vykdyta švietimo srities kompensacinė programa, tačiau „menkesnių galimybių“ vaikų mokymosi rezultatai reikšmingai nepagerėjo. Palyginti su bendramoksliais iš vidutines pajamas gaunančių šeimų, šie vaikai tik dar labiau atsiliko. Be to, vykdydami programą profesionalai aptiko dar dešimt milijonų vaikų, vargstančių ekonominio ir edukacinio neįgalumo sąlygomis. Taip atsirado naujų priežasčių reikalauti didesnio valstybinio finansavimo.

Tokią nesėkmę, nepaisant didžiulių išlaidų neturtingųjų ugdymui pagerinti, galima aiškinti trejopai:

1. Trys milijardai dolerių – nepakankama suma norint reikšmingai pagerinti šešių milijonų vaikų mokymosi rezultatus.
2. Programai skirti pinigai buvo išleisti neefektyviai: reikia kitokių mokymo programų, geresnių administravimo praktikų, tikslingiau sutelkti lėšas į neturtingus vaikus, atlikti daugiau tyrimų, ir rezultatai bus geresni.
3. Švietimo nelygybės neįmanoma pašalinti remiantis mokykliniu ugdymu.

* Anglų k. *Title One* – programa, pagal kurią JAV valstijos lygmens ir vietos lygmens agentūros teikia paramą mokykloms, kuriose gausu vaikų iš neturtingų šeimų.

Pirmasis teiginys neabejotinai teisingas, kol pinigai leidžiami juos paskirstant po mokyklų biudžetus. Pinigai atiteko mokykloms, kuriose buvo daugiausia mažesnes galimybes turinčių vaikų, bet administratoriai juos išleido ne pačių neturtingų vaikų poreikiams. Vaikai, kuriems buvo skirti pinigai, sudarė tik apie pusę visų vaikų, lankančių savo biudžetą subsidijomis papildžiusias mokyklas. Tad pinigai buvo išleisti ne tik ugdymui, bet ir vaikų globai, jų pasaulėvaizdžio formavimui, parengimui atlikti numatytus socialinius vaidmenis, – visos šios funkcijos neatsiejamai sujungiamos fizinių pastatų, mokymo programų, mokytojų, administratorių ir kitų esminių šių mokyklų komponentų, taigi ir jų biudžetų.

Papildomos lėšos leido mokykloms neproporcingai tenkinti santykinai turtingesnių vaikų poreikius, kurių „menkesnes galimybes“ lėmė tai, kad jie lanko mokyklą kartu su neturtingaisiais. Skirstant lėšas per mokyklos biudžetą, neturtingą vaiką geriausiu atveju gali pasiekti tik maža dalis nuo kiekvieno dolerio, už kurį turėtų būti kompensuojami jo patiriami nepritekliai.

Gali būti ir taip, kad mokyklos pinigus išleido nekompetentingai. Bet net ir išskirtinė administratorių kompetencijos stoka negalėtų pralenkti tos nekompetencijos, kuri būdinga pačiai mokyklų sistemai. Kai bandoma suteikti privilegijų šiaip jau menkesnes galimybes turintiems vaikams, tam pasipriešina pati mokyklų struktūra. Specialios mokymo programos, atskiros klasės ar daugiau mokymo valandų – tai tik dar didesnė diskriminacija už papildomą kainą.

Mokesčių mokėtojai dar nepratę taikstyti su tuo, kad Sveikatos, švietimo ir gerovės departamentas* tiesiog pradangintų tris milijardus dolerių, kaip tai daroma Pentagone. Galbūt dabartinė vyriausybė mano galinti sau leisti užsitraukti švietimo darbuotojų pyktį. Jei ši paramos programa būtų nutraukta, vidurinės klasės amerikiečiai nieko neprarastų. Neturtingiems tėvams atrodo, kad jiems tai būtų nuostolinga, bet jie reikalauja ir teisės kontroliuoti jų vaikams skirtas lėšas. Logiškas būdas sumažinti programos biudžetą ir, kaip tikimasi, padaryti ją naudingesnę būtų mokymosi pašalpų sistema, kokią siūlo Miltonas Friedmanas** ir kiti. Lėšos būtų pervedamos pašalpos gavėjui, ir jis už jas galėtų įsigyti paties pasirinktas mokymo paslaugas. Jei toks pasirinkimas būtų apribotas mokyklos mokymo programai reikalingais pirkimais, tai programa galėtų užtikrinti didesnę lygybę teikiant paslaugas, bet nepadidintų socialinių galimybių lygybės.

Turėtų būti aišku, kad net jei vaikai iš neturtingų ir iš turtingų šeimų mokosi tokio pat aukšto lygio mokyklose, neturtingieji vis tiek retai kada pajėgs žengti koją kojon su turtingaisiais. Net lankydami tokio pat lygio mokyklas ir pradėję mokytis tokio pat amžiaus, neturtingieji neturi daugumos mokymosi galimybių, kurios paprastai prienamos

* Anglų k. *Department of Health, Education, and Welfare*. 1979 m. šis departamentas buvo padalintas į Švietimo departamentą (*Department of Education*) ir Sveikatos ir socialinių paslaugų departamentą (*Department of Health & Human Services*).

** Milton Friedman (1912–2006) – amerikiečių ekonomistas, 1976 m. Nobelio premijos laureatas.

vidurinės klasės šeimų vaikams. Tai viskas nuo pokalbių ir knygų namuose iki kelionių per atostogas ir kitokios savivokos – šios galimybės jas turinčiam vaikui prieinamos ir mokykloje, ir už jos sienų. Todėl neturtingesni vaikai iš principo atsiliks tol, kol jų mokymosi pažanga bus priklausoma nuo mokyklos. Neturtingiesiems reikia lėšų, už kurias jie galėtų mokytis, o ne gauti pažymą, kad kažkas kompensuoja jiems esą būdingus neproporcingai didelius trūkumus.

Šis dėsniumas galioja tiek neturtingoms, tiek turtingoms šalims, tik pastarosiose jis pasireiškia kitaip. Neturtingose šalyse modernizuotas skurdas pastebimiau paveikia didesnę skaičių žmonių, kita vertus, bent šiuo metu tas poveikis yra paviršutiniškesnis. Lotynų Amerikoje du trečdaliai visų vaikų išeina iš mokyklos nebaigę penktos klasės, tačiau šie „dezertyrai“ toliau gyvena ne taip prastai, kaip gyventų JAV.

Šiuo metu vos keletas šalių tebėra kamuojamos klasikinio skurdo, kuris būdavo stabilus ir ne taip ribodavo galimybes veikti. Dauguma Lotynų Amerikos šalių pasiekė „pakilimo“ tašką, nuo kurio jų raida ves link ekonominės plėtros ir konkurencinio vartojimo, taip pat link modernizuoto skurdo: šių šalių piliečiai išmoko galvoti kaip turtingieji ir gyventi skurdžiai. Pagal jų įstatymus privaloma šešerius–dešimt metų lankyti mokyklą. Ne tik Argentinoje, bet ir Meksikoje, Brazilijoje vidutinis pilietis adekvatų išsilavinimą apibrėžia pagal Šiaurės Amerikos standartus, nors šiose šalyse galimybės gauti tokį ilgalaikį mokymą prieinamos tik labai nedidelei mažumai. Šiose šalyse dauguma

žmonių jau užkibo už mokyklos kabliuko, t. y. jie ugdomi jaustis prastesni už tuos, kurie įgijo geresnį išsilavinimą. Dėl tokio fanatiško požiūrio į mokyklą juos galima išnaudoti dvigubai: galima vis daugiau valstybės lėšų skirti nedidelei mažumai ugdyti, o daugumai primesti vis didesnę socialinę kontrolę.

Paradoksalu, bet įsitikinimas, kad visuotinis mokyklinis ugdymas yra būtinas, labiausiai įsitvirtinęs tose šalyse, kur mokyklų paslaugas gauna (ir ateityje gaus) mažiausia gyventojų dalis. Tačiau Lotynų Amerikoje dauguma tėvų ir vaikų vis dar gali rinktis kitokius kelius į ugdymą. Žiūrint proporcijų, šių šalių nacionalinio biudžeto dalis, investuojama į mokyklas ir mokytojus, gali būti didesnė nei turtin-gose šalyse, tačiau jų investicijų visiškai nepakanka norint pasiūlyti daugumai žmonių galimybę bent ketverius metus lankyti mokyklą. Kai Fidelis Castro žada, kad iki 1980 m. Kuba galės panaikinti universitetą, nes ten visas gyvenimas bus mokymosi patirtis, atrodo, kad jis nori imtis išmokyk-linimo. Bet organizuojant pradines ir vidurines mokyklas Kuboje, kaip ir visose kitose Lotynų Amerikos šalyse, el-giamasi taip, lyg pereiti „mokykliniu amžiumi“ vadinamą laikotarpį būtų neabejotinas visų žmonių tikslas, kurio įgyvendinimą vėlina tik laikinas išteklių trūkumas.

JAV iš tikrųjų teikiamos, o Lotynų Amerikoje tik žada-mos didesnės apimties institucinės paslaugos įgalina dvi viena kitą papildančias apgavystes. Šiaurės Amerikos ne-turtingųjų gebėjimą veikti pakerta tos pačios dvylika metų teikiamos paslaugos, kurių negaunantys Pietų Amerikos neturtingieji laikomi beviltiškai atsilikusiais. Nei Šiaurės,

nei Lotynų Amerikoje privalomas mokyklų lankymas neužtikrina neturtingiesiems lygybės su kitais. Tačiau abiejuose regionuose pats mokyklų buvimas užkardo ir pakerta neturtingųjų gebėjimą patiems rūpintis savo mokymusi. Visame pasaulyje mokykla, perimdama ugdymą į savo, kaip specializuotos institucijos, rankas, naikina visuomenės gebėjimą mokytis. Mokyklų patiriamas nesėkmės dauguma žmonių laiko įrodymu, kad ugdymas – tai labai brangus, labai sudėtingas, visada paslaptingas, o dažnai ir beveik neįveikiamas uždavinys.

Mokykla pasisavina ugdymui skirtus pinigus, jam atsidavusius žmones ir jų gerą valią ir atgraso kitas institucijas nuo ugdymo tikslų įgyvendinimo. Darbas, laisvalaikis, politika, gyvenimas miestuose ir net šeimos gyvenimas priklauso nuo mokyklose įgyjamų įgūdžių ir žinių, nors galėtų patys tapti mokymo vietomis ir priemonėmis. Be to, mokyklos ir kitos nuo jų priklausomos institucijos yra tokios brangios, kad negali konkuruoti rinkoje.

JAV išlaidos vieno žmogaus aptarnavimui mokykloje auga beveik taip pat sparčiai kaip išlaidos medicinos paslaugoms. Bet tiek gydytojų, tiek mokytojų paslaugų išplėtimas duoda vis prastesnius rezultatus. Per keturiasdešimt metų išlaidos vyresnių nei keturiasdešimt penkerių metų žmonių medicininei priežiūrai keliskart padvigubėjo, o vyrų gyvenimo trukmė padidėjo trimis procentais. Išlaidų švietimui didinimas davė dar keistesnių rezultatų – antraip prezidentui Nixonui nebūtų reikėję šį pavasarį žadėti, esą jau greitai kiekvienas vaikas iki mokyklos baigimo įgis „teisę skaityti“.